

Юрченко В.І. Роль рідної мови у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів

Юрченко В.І. – директор Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології.

УДК 373.3

На основі Державного стандарту початкової загальної освіти досліджується зміст початкової освіти в контексті формування в учнів молодшого шкільного віку комунікативної компетентності. Акцентується увага на ролі рідної мови у цілісному розвитку особистості, необхідності її функціонування у навчанні та повсякденному спілкуванні. Підкреслюється провідна роль учителя початкової школи у формуванні комунікативної компетентності учнів.

Ключові слова: Державний стандарт початкової загальної освіти, комунікативна компетентність, компетенції, рідна мова, самопізнання.

На основе Государственного стандарта начального общего образования исследуется содержание начального образования в контексте формирования в учащихся младшего школьного возраста коммуникативной компетентности. Внимание акцентируется на роле родного языка в целостном развитии личности, необходимости его функционирования в обучении та обыденном общении. Подчеркивается ведущая роль учителя начальной школы в формировании коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: Государственный стандарт начального общего образования, коммуникативная компетентность, компетенции, родной язык, самопознание.

On the basis of initial basic education State standard the content of primary education in the context of communicative competence forming of primary school age students is analyzed. The attention is paid to the role of native language in the integral process of individual development, the necessity of its functioning in education and everyday communication. The leading role of primary school teacher in the students' communicative competence forming is emphasized.

Key words: initial basic education State standard, communicative competence, competences, native language, self-knowledge.

Постановка проблеми

У сучасній системі загальної середньої освіти початкова школа відіграє провідну роль, адже протягом навчання у молодших школярів формуються основні компетенції (ключова, громадянська, комунікативна, предметна, соціальна та ін.), провідною діяльністю для них є навчання, яка визначає їхній психічний і особистісний розвиток.

В останні роки у світі (США, Велика Британія, Франція, Німеччина та ін.) і в Україні (Н. Бібік, Л. Ващенко, Л. Величко, О. Пометун, С.О. Сисоева, Л.Л. Хоружа та ін.), активно досліджується компетентнісний підхід, який є комплексною міждисциплінарною проблемою, методологією розробки освітніх технологій. Саме на особистісно зорієнтованому і компетентнісному підході ґрунтується новий «Державний стандарт початкової загальної освіти» (Постанова КМ України №462 від 20.04.2011 р.), який разом із «Типовими навчальними планами початкової школи (наказ МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 р. №572)» поетапно почав запроваджуватися з 1 вересня 2012 р.

Для педагогічної освіти і вчителів початкової школи актуальним є аналіз особливостей змісту початкової освіти, визначеного цими нормативними документами, та внесення відповідних коректив у методiku початкового навчання, оновлення або розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Проблема поглиблюється ще й тим, що лише в 2012 р. затверджено зміни в «Освітньо-професійній програмі підготовки бакалаврів (в частині переліку та обсягу нормативних дисциплін) галузі знань 0101 «Освіта», напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта». Це означає, якщо залишити без змін підготовку майбутніх учителів початкової школи у ВНЗ, то ще 4-5 років початковій школі (першокласники 2012 і 2013 року вже її закінчать!) прийдеться чекати вчителя, зміст професійної підготовки якого буде достатнім, щоб повністю забезпечити виконання нових Державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Аналіз останніх джерел та публікацій

На виконання Державного стандарту в Україні розроблені і затверджені навчальні програми, збірники яких вийшли друком у видавництві «Видавничий дім «Освіта»; першокласники отримали підручники – переможців Всеукраїнського конкурсу, яким надано гриф «Рекомендовано МОНмолодьспорту України»; проведено низку Всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференцій і семінарів, присвячених проблемі реалізації Державного стандарту; у відділах освіти і загальноосвітніх школах розроблені плани відповідних заходів тощо. Зрозуміло, що на першому етапі цієї кропіткої роботи наукова і педагогічна спільнота більше уваги приділила формуванню предметної (міжпредметної) компетентності і предметних компетенцій учнів молодшого шкільного віку. Водночас якість початкової освіти значною мірою залежить від рівня сформованості комунікативної компетентності учнів. По-перше, – це одна з ключових компетентностей людини; по-друге, протягом навчання у початковій школі суттєво трансформується система міжособистісних взаємин учнів з дорослими і ровесниками; по-третє, комунікативна компетентність є однією з соціально-психологічних передумов забезпечення наступності між початковою школою і основною школою, успішної адаптації молодших школярів до нових умов навчання.

Зважаючи на те, що комунікативна компетентність – це «здатність особистості застосовувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями» [1, с.5] під комунікативною компетенцією ми розуміємо суспільно визнаний і соціально-психологічно необхідний рівень знань, умінь і навичок, ставлень особистості в сфері комунікативної діяльності, спілкування і взаємин.

На першому етапі дослідження ми проаналізували Державний стандарт і виокремили ті комунікативні компетенції учнів молодшого шкільного віку, які повинні бути сформовані в них протягом навчання в початковій школі. Закономірно, що найбільше цьому слугує освітня галузь «Мови і літератури», метою якої є «розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва» [1, с.7]. Формування в учнів комунікативної компетентності є метою мови навчання (української мови, мови національних меншин), мови вивчення (української мови, мови національних меншин) та іноземної мови, а також літературного читання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Конкретні комунікативні компетенції, які мають бути сформовані в молодших школярів, містяться в Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, які в додатку до Державного стандарту подані за освітніми галузями (змістовими лініями) відповідно до змісту початкової загальної освіти. Проте через те, зміст освітніх галузей (змістовних ліній) розроблялися, напевно, різними авторами (колективами авторів), не вдалося уникнути окремих повторів цих вимог, надмірного їх звуження або розширення. Наприклад, лише у вимогах до «Іноземна мова» міститься таке важливе соціально-психологічне уміння як «висловлювати емоції (радість, захоплення, подив, згоду, незгоду, сумнів) у зв'язку з почутим від співрозмовника», хоча це є важливою передумовою ефективного спілкування будь-якою мовою, комунікативної взаємодії.

Завдання дослідження

Завданням нашого дослідження є виокремлення і систематизація конкретних комунікативних компетенцій, які згідно Державного стандарту повинні бути сформовані в учнів молодшого шкільного віку (незалежно від освітньої галузі). Метою статті є також обґрунтування ролі рідної мови у цілісному розвитку особистості дитини та необхідності її функціонування у навчанні та повсякденному спілкуванні учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження

У результаті контент-аналізу Державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів ми виокремили низку комунікативних компетенцій (умінь), які мають бути сформовані в учнів молодшого шкільного віку, серед них основні такі:

- уміти слухати і чути мовлення вчителя;
- уміти сприймати і розуміти мовні одиниці (текст) різного рівня складності;
- уміти передавати основний зміст прочитаного, побаченого або почутого, коротко висловлюючи своє ставлення до осіб, подій і явищ;
- уміти сприймати і будувати діалог, обмінюватися репліками з співрозмовниками з урахуванням ситуації (особистісна, навчальна, соціально-побутова, світ природи та ін.) та учасників (залежно від віку та статі) спілкування;
- уміти сприймати і усвідомлено будувати зв'язні монологічні висловлювання (монологи), використовувати мовленнєві засоби з урахуванням комунікативної ситуації;
- мати уявлення про правила співжиття та взаємодію людей у родині, колективі, суспільстві;
- дотримуватися правил етикету під час спілкування, виявляти повагу до співбесідника, толерантність під час обговорення прочитаного (прослуханого) твору; усвідомлювати значення толерантних стосунків між людьми для здоров'я;
- розуміти значення мови в житті кожного народу, української мови як державної;
- уміти спілкуватися із співрозмовником іноземною мовою у межах відповідної сфери спілкування;
- будувати діалог іноземною мовою з використанням зразків мовленнєвого етикету, прийнятого у країні, мова якої вивчається;
- уміти орієнтуватися в навколишньому середовищі та встановлювати елементарні комунікативні контакти (вітання і прощання, знайомство, висловлювання вдячності і вибачення) з однолітками і дорослими під час виконання тих чи тих соціальних ролей у різних життєвих ситуаціях;
- робити запит нової інформації, ставити запитання співрозмовникові різних типів з метою з'ясування або уточнення певної інформації у процесі спілкування, і відповідати на подібні запитання;
- розпізнавати основні емоції та риси характеру у себе, в інших людей, словесно їх пояснювати;
- висловлювати емоції (радість, захоплення, подив, згоду, незгоду, сумнів) у зв'язку з почутим від співрозмовника; контролювати власні емоції;
- знати правила поведінки у конфліктних ситуаціях та застосовувати правила розв'язання конфліктів, зокрема узгоджувати власні потреби з потребами інших людей;
- уміти колективно та індивідуально інсценізувати художні твори, життєві ситуації;
- уміти здійснювати простий пошук інформації в Інтернет, отримувати та надсилати електронні листи;
- мати уявлення про мову музики та мову образотворчого мистецтва;
- застосовувати у спілкуванні найпростіші поняття і терміни щодо синтетичних мистецтв та ін.

Як бачимо, формуванню комунікативної компетентності молодших школярів у Державному стандарті приділена велика увага. Це закономірно, адже в сучасному світі посилюється роль комунікацій як невід'ємного складника життя людини, невпинно зростає кількість соціальних контактів, у тому числі завдяки електронним технологіям. В умовах глобалізації соціокультурних процесів, зростання ролі міжкультурної комунікації важливим є також реалізація в початковій школі принципу полікультурності, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави. У цьому зв'язку безумовно позитивним є запровадження вивчення дітьми іноземної мови (починаючи з 1-го класу) як інваріативної складової змісту початкової освіти. Важливим є також обов'язкове вивчення української мови як державної і можливість вивчення мов національних меншин.

Безсумнівно, для сучасної людини необхідність вивчення і знання декількох мов – це вимога часу, проте слухними залишаються педагогічні погляди Я. Коменського, який у «Великій дидактиці» писав: «...Вчити кого-небудь іноземної мови перед тим, як він опанує рідну мову, – це те ж саме, якби хтось надумався навчати свого сина їздити верхи раніше, ніж той навчиться ходити» [2, с.448]. Не випадково другу ланку (після «школи материнської освіти») розробленої ним системи освіти він назвав «елементарною школою, або народною школою рідної мови» (для підлітків).

Про рідну мову в Державному стандарті побічно згадано всього один раз там, де визначено зміст початкової освіти щодо мови вивчення (української мови, мови національних меншин): «Мова як засіб спілкування і пізнання. Рідна мова, державна мова та інші мови» [1, с. 17]. Водночас у Державних вимогах жодним чином не згадується про необхідність володіння молодшими школярами рідною мовою, уміти (і бажати!) нею послуговуватися у спілкуванні, вільно говорити (і мислити). Звичайно, для більшості дітей мова навчання або мова вивчення (українська, мова національних меншин) може бути також і рідною мовою, проте важливо, щоб вона була не лише мовою навчального процесу на уроці, а мовою міжособистісного спілкування (на перервах, у позашкільній роботі, побуті та родині).

Спробуємо подивитися на цю проблему з позиції сучасної науки і педагогічної практики. За останні роки про рідну мову багато сказано і написано: вона є предметом філософського аналізу відомих учених і літераторів (І. Дзюба, В. і Д. Капранови, Л. Костенко, П. Мовчан, А. Погрібний, П. Щербань, В. Яворівський та ін.), вивчається педагогічна спадщина щодо навчання рідною мовою (М. Антоненко, В. Волошина, Л. Климчик, С. Коваленко, Л. Ляхощка, І. Мельник, Я. Самофал, І. Скоропад та ін.), аналізується її розвивальний потенціал (Н. Білоконна, Л. Смольська, Л. Тарновецька та ін.).

Не оминають проблеми рідної мови і психологи. Так, за Л. Виготським, світ набуває для нас смисл лише завдяки засвоєнню значень, які поділяють люди навколо нас. Люди разом створюють такі значення, колективно їх використовують і передають від покоління до покоління. Такою системою значень у родині є рідна («материнська») мова.

За допомогою рідної мови у традиціях українського народу було реконструювання ланцюга предків, знання «родинного дерева» бодай до сьомого коліна. На жаль, у багатьох людей сьогодні знання родоводу обривається дуже рано, і тим самим втрачається духовна основа життя – зменшується відповідальність за збереження і зміцнення духовних традицій роду. А мудрість життя полягає в продовженні свого роду, свого імені – народити і виплекати дитину, передати їй рідну мову – духовну спадщину минулих поколінь, забезпечуючи цим її вічність. Оволодіння рідною мовою і послуговування нею в спілкуванні є одним з найголовніших досягнень онтогенезу дитини, переконливим свідченням залучення її до духовних і інтелектуальних надбань дорослих, зародження соціально-психологічних потреб. Ранній вік – це сенситивний період для опанування мови дорослих, рідної мови сімейно-родинного середовища. Формування мови є основою всього психічного розвитку дитини. Якщо з якихось причин (хвороба, обмежене спілкування та ін.) має місце соціальна деривація і мова в дитини недостатньо розвивається, то подальший її психічний розвиток гальмується.

Хоча словниковий запас малюків дуже обмежений, а граматики не бездоганна, їхнє інтуїтивне розуміння мови та її структури разюча. Вони неухильно рухаються до досконалого володіння рідною мовою [3, с. 267].

Вивчаючи рідну мову, діти ознайомлюються з фонематичною і семантичною її сторонами. Достеменно ще невідомо, як саме діти до 5 років практично оволодівають граматику рідної мови. «Мовний розвиток дитини не зводиться до одного лише наслідування і підкріплення за правильність відтворення мовлення дорослих. Воно залежить від складної взаємодії здібностей до оволодіння мовою, які проявляються в дитини, і різноманітним мовним середовищем» [3, с.72].

Дж. Берко з'ясувала, що діти не просто імітують те, що вони чують, а створюють гіпотези щодо мови і перевіряють їх. Ще більше вражає те, що у всіх культурах діти успішно навчаються своїй рідній мові і починають говорити на ній вільно, за допомогою чи без допомоги дорослих. Це може свідчити про те, що люди володіють деякою універсальною і вродженою здібністю до опанування мови. Згідно припущення американського лінгвіста Н. Хомського, люди мають апарат засвоєння мови – вроджені здібності у сфері синтаксису, граматики і прагматики. Саме цей «апарат дає змогу всім нормальним дітям усіх культур навчитися своїй рідній мові і вільно нею говорити» [4, с. 258-259]. Спілкуючись своєю рідною мовою, люди будуть поводитись скоріш так, як прийнято в культурі їхніх предків. «Мовний контекст у такому випадку послугував би передвісником змін як у поведінці, так і у властивостях особистості» [4, с.272]. Саме завдяки опануванню рідної мови, в атмосфері неповторного інтимно-духовного спілкування з батьками, дитина розпочинає активно засвоювати і відтворювати соціальний досвід, культуру поведінки і погляди на світ. Якраз у родині дитина вперше усвідомлює і вибудовує власний «Я-образ», починає ідентифікувати себе як суб'єкта міжособистісних стосунків у сім'ї, опановує прийнятними нормами поведінки. Така народна педагогіка найповніше відображає особливості народного буття та світогляду, весь різнобарвний спектр етнічної ментальності.

Рідна мова – це найкоротший, найефективніший шлях до самопізнання власної душі. Активний і пасивний словниковий склад збагачує конструкти когнітивної складової «Я-образу», за допомогою яких індивід означає себе, свою індивідуальність. Такі конструкти, семантичне опрацьовані нашими предками в процесі функціонування багатовікової культури і рефлексії, часто трапляються, скажімо, в українських пареміях (прислів'ях, приказках, загадках, ідіоматичних виразах і т. ін.) [7].

До рідномовної культури дитина залучається ще в ранньому дитинстві через сприймання народної казки. Тільки вона, на думку відомого психоаналітика і дитячого психолога Б. Бетельхейма, може «захопити увагу дитини, викликати її допитливість, збагатити життя, стимулювати її фантазію, розвивати інтелект, допомогти зрозуміти саму себе, свої бажання і емоції, сприяти підвищенню впевненості дитини в собі і в своє майбутнє» [цит. за 5, с.248]. Саме в народній казці, творцями якої є мільйони людей, сконцентровується згусток людської мудрості, досвіду, акумулюються найцінніші надбання ментальності народу. Казка впливає не так на свідомість дитини, як на її глибинні підсвідомі пласти.

Контент-аналіз українських народних казок показав, що більшість із них за своїм змістом і формою викладу можуть стимулювати моральну рефлексію дитини: ідентифікуючи себе з позитивним героєм, дитина мимоволі починає порівнювати себе з ним, розширюючи при цьому межі свого самопізнання [7].

На жаль, багато українських дітей від самого народження перебувають у чужомовному середовищі (іншомовні книжки, радіо і телебачення, Інтернет, спілкування в побуті та ін.), що негативно позначається на процесі їх соціалізації, зокрема в частині засвоєння й активного відтворення ментально-духовного досвіду свого роду і народу, набуття етнічної ідентичності як соціокультурної передумови становлення позитивної «Я-концепції».

Недооцінка рідної мови як духовного джерела становлення особистості дитини може мати такі негативні наслідки:

- Емоційна відчуженість дітей від родини і батьків, втрата сімейних традицій і порушення неповторної атмосфери спілкування з рідними людьми.
- Послаблення виховних впливів дорослих (у т.ч. учителя) на поведінку і діяльність дитини, зокрема через відсутність дії механізму наслідування, який запускається ще в немовлячому віці і пов'язаний саме з наслідуванням мови старших.

- У молодших школярів можуть виникати труднощі обов'язкового вивчення державної мови, яка для більшості дітей є рідною, проте сенситивний період для її опанування минув ще в ранньому віці.
- Посилення «реакції емансипації» від батьків у підлітковому віці (зверхне ставлення до «мови предків», небажання спілкуватися рідною мовою, замість творення унікальної підліткової субкультури – спілкування чужою мовою).
- У подальшому в людини можуть мати місце негативні тенденції в «Я-концепції» (відсутність етнічної ідентичності, низький рівень національної самосвідомості, комплекс національної меншовартості, маргінальні настанови та ін.), а також посилення конформізму, втрата цінностей рідної мови, її швидке «забування» (асиміляція) під час перебування у іншомовному оточенні, підвищення рівня амбівалентності атитюдів щодо рідної мови і «рідномовних обов'язків» (І. Огієнко), когнітивний дисонанс тощо.
- Низький рівень мовленнєвої культури, засмічення рідної мови чужомовними словами, багатомовний суржик та ін.

Коли чужа мова витісняє рідну в процесі формування особистості дитини, відбувається відлучення її від материнського і батьківського, відчуженість від моралі, культури, історії не лише свого, а й інших народів.

Висновки

Державний стандарт міститься великий потенціал для формування в учнів молодшого шкільного віку комунікативної компетентності. Проте потрібно пам'ятати слова видатного педагога К.Д. Ушинського, який наголошував: «У вихованні все повинно ґрунтуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання» [6, с.39]. Особливо це стосується початкової школи, адже виняткову роль у житті і діяльності учнів відіграє вчитель, який є для них не лише організатором навчальної діяльності, а й безумовним авторитетом, прикладом для наслідування.

Від якості вищої педагогічної освіти, професійної підготовки вчителя початкової школи, рівня його особистісного розвитку значною мірою залежить якість початкової загальної освіти. Через це перспективою подальшого дослідження є формування комунікативної компетентності студентів – майбутніх учителів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Практика управління закладом освіти: Щомісячний спец. журнал. – Спецвипуск. – 2012. – С.1-33.
2. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения :[В 2-х Т.] / Под ред. А.И. Пискунова и др. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 656 с.
3. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 992 с.
4. Мацумото Д. Психология и культура / Давид Мацумото. – СПб: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
5. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. – М.: Тривола, 1998. – 352 с.
6. Ушинский К.Д. Три элемента школы // Ушинский К.Д. Выбранные педагогические творения: [В 2-х Т.] Пер. с рос. / Редкол.: В.М. Столетов (гол.) та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – С. 26-42.
7. Юрченко В. Рідна мова як чинник психічного розвитку і становлення особистості дитини / В.І. Юрченко // Рідна мова. – 2011. – №15. – С. 39-43.

Примітка

Зміст статті був опублікований в Юрченко В.І. Формування в учнів комунікативної компетентності – важливе завдання початкової школи //Імідж сучасного педагога. – 2013. - №4 (133). – С.59-62.

Джерела та автори статті

Юрченко В.І. Роль рідної мови у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів *Джерело:* <http://www.psyh.kiev.ua/index.php?oldid=15869> *Автори:* V.yurchenko